

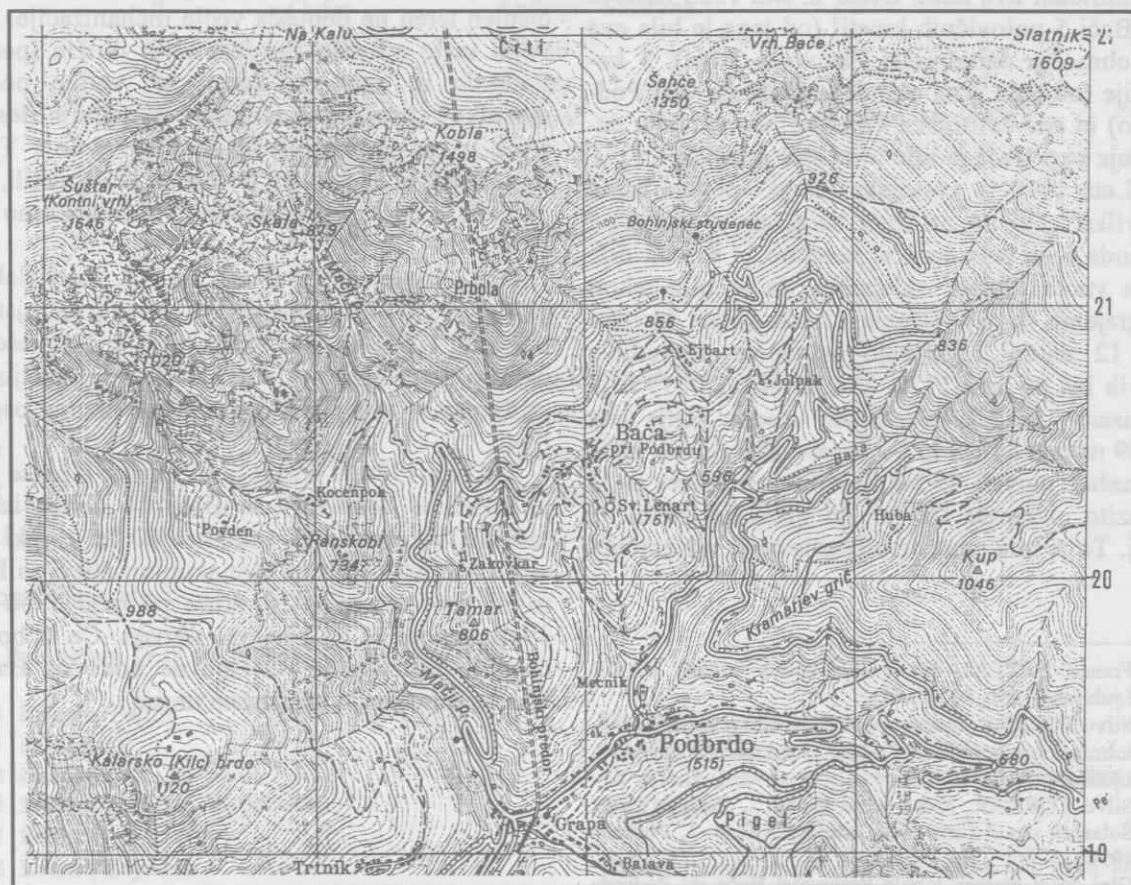
Nadja Valentinčič

KOMU ZVONI?

Etnološki prikaz vasi Bača pri Podbrdu

Bača pri Podbrdu je gorska vasica, razložena po južnih pobočjih Koble (Baška grapa, občina Tolmin). Pod zahodnim delom vasi poteka linija več kot šest kilometrov dolgega železniškega predora, ki Podbrdo povezuje z Bohinjsko Bistrico. Najlepši pogled na Bačo se ponuja z nasprotne, senčne strani doline in vrhov Koble, Slatnika, Kupa in Porezna. Oko se najprej ustavi na cerkvi sv. Lenarta (757 m) na gričku, ki končuje skrajni rob pomola, preden se pobočje strmo spusti v grapo. Nad cerkvijo je razporejena sku-

pina hiš nekdanjih velikih kmetov, ki ji Bačarji pravijo "Wesa" (vas; ime kaže, da so Bačarji ta del pojmovali kot središče vasi), malo niže na levi strani (gledano z nasprotnega brega) je gruča hiš z imenom Kajže (tu so si hiše namreč postavili manjši kmetje in kajžarji). Nekoliko višje v smeri proti Slatniku je še zadnja skupina hiš Ejbrat. Poleg tega obsega Bača nekaj osamljenih kmetij in zaselka Kacənpoh in Poudən, ki sta od cerkve oddaljena približno dva kilometra. Mimo njiju vodi tudi ena od poti na Črno prst (1845 m).

Topografska karta Bače pri Podbrdu z vrisanimi hišami, stezami in cestami (merilo 1:25.000)

Vas je dobila ime po potoku Bača, ki izvira malo bolj proti vzhodu pod Slatnikom. Še ena vas nosi enako ime: ob izlivu Bače v Idrijco leži Bača pri Modreju. Ime je predslovanskega izvora, dokaj verjetno celo predromanskega.¹

Nastanek in razvoj vasi

Predzgodovina vasi sega v začetek 13. stoletja, ko je oglejski patriarh Bertold na severno stran zgornjega dela Baške grape naselil tirolske koloniste iz okolice mesta Innichen v Pustertalu (Pustriška dolina; danes spada pod Italijo). Ti priseljenci so imeli določene pravice: bili so svobodni posestniki, oproščeni davkov in deloma tudi dajatev, upravno pa so spadali pod rutarsko rihтарыо.

V najstarejšem tolminskem urbarju iz leta 1377 sta na Bači, ki je zapisana kot Binchinuel², že izpričani dve hubi. Urbar iz leta 1523 našteva na Bači 5 polovičnih kmetij (od tega je bila ena na območju današnjega Petrovega Brda), 3 košanije (od tega 2 na območju današnje vasi Podbrdo) in eno četrtinsko kmetijo. Na območju današnje vasi Bača je bilo torej šest domačij.³

Leta 1770 je avstrijska oblast vpeljala hišne številke⁴, ki so na Bači naraščale v smeri od vzhoda proti zahodu. Ker se samo 11 številčk drži tega vzorca, lahko sklepamo, da je bilo takrat dograjenih in oštevilčenih 11 hiš. Hišne številke od 12 naprej razkrivajo zaporedje dograditve novih hiš po letu 1770. V statistiki hiš 1794⁵ je zapisanih 15 hiš. Avstrijsko uradno štetje leta 1869 navaja 35 hiš in 270 prebivalcev. Leta 1900 so našli največ, 39 hiš, število prebivalcev pa je izrazito nizko: le 195 ali 48 manj kot deset let prej. To je bila posledica izseljevanja v Nemčijo,

Belgijo, severno Francijo, Združene države Amerike in Argentino.

V našem stoletju je število prebivalcev na Bači kljub dokaj močnemu izseljevanju v staro Jugoslavijo v času italijanske okupacije rahlo naraščalo: leta 1910 so našli 202 prebivalca in leta 1931 le 8 več. Med drugo svetovno vojno se je prebivalstvo Bače zaradi vojnih žrtev, begunstva in izseljevanja izrazito zredčilo. Popis 1948. leta je našel le 136 ljudi in 31 hiš. Po vojni se je število Bačarjev manjšalo. Popis prebivalstva iz leta 1961 našteje 120 ljudi, leta 1971 90 ljudi, deset let kasneje 52, najnovejši popis iz 1991. pa izpričuje le še 27 ljudi. Do konca 1993 se je ena oseba odselila, štiri pa so umrle.

Tako veliko zmanjšanje števila prebivalcev po drugi vojni je povzročilo intenzivno zaposlovanje v industriji, s čimer je bilo povezano odseljevanje. Kmetijstvo je postajalo vse bolj neperspektivno, deloma zaradi neugodne kmetijske politike in deloma zato, ker strm in razčlenjen teren ne dopušča večje mehanizacije. Po vojni se je odselilo kar šest celih družin (pet v Podbrdo in ena v Tolmin) ter veliko posameznikov (precej v Ljubljano). V zadnjih desetletjih je pot večine mladih vodila v šole v Tolmin, Kranj in Ljubljano, potem so se zaposlili, se poročili in zdaj prihajajo domov le še občasno na obisk.

Zdaj je stalno naseljenih 15 hiš, torej dobra polovica. V povprečju pride na gospodinjstvo manj kot 1,5 človeka oziroma manj kot ena oseba na hišo. Leta 1869, ko je Bača štela največ ljudi, je živelo v vsaki hiši povprečno skoraj osem ljudi.

Od leta 1984 je enajst ljudi umrlo, 8 pa se jih je odselilo. Zdaj živi na Bači 14 žensk in 8 moških. Vse ženske so stare nad 60 let, moški pa se po starosti delijo na dve skupini: štirje so bili rojeni pred letom 1926, štirje pa med 1950 in 1960, vendar so za zdaj vsi samski. Če si bodo ustvarili družino, je verjetno ne bodo na Bači. Vas torej počasi, a nezadržno umira.

- 1 France BEZLAJ, Slovenska vodna imena, SAZU, Ljubljana 1956, 43 (I. del).
- 2 Silvo TORKAR, Nekaj opazk k osvetlitvi cerkljansko-tolminskega besedišča v SSKJ. Jezikoslovni zapiski I, Ljubljana 1991, 175.
- 3 Silvo TORKAR, Kako se je začelo..., Petrovo Brdo, Šolarček izpod Črne prsti, letnik XXX, št. 1, Podbrdo 1993, 15.
- 4 Glej drugi stolpec tabele Prebivalci Bače pri Podbrdu po hišah in prvo dopolnilo k tabeli. Te prvotne hišne številke so veljale do približno 1939, ko so jih Italijani zamenjali s svojimi, po vojni pa je oblast uvedla nove in te veljajo še danes (glej prvi stolpec).
- 5 Državni arhiv v Gorici, Tavolare teresiano di Gorizia, 207. Za podatek se zahvaljujem S. Torkarju.

- 6 Ne smemo pozabiti, da upad nastaja tudi zaradi manjšanja družin. Število otrok v družinah je s 6 do 10 na začetku stoletja padlo na 2 ali 3 v petdesetih in šestdesetih letih.

Prebivalci Bače pri Podbrdu po hišah

hišne številke		sedanji priimki	hišna imena	št. članov gosp. ⁷	
sedanje	prvotne			1984	1993
1	21	Rejec	Jolkap, Jolpak	2	1
2	19	Kemperle	Bisagar	0	0
3	25	Šorli	Tameža	2	0
4	1	Koder	Werb(c)	2	1
5	2	Torkar	Klauž, Jurlan	1	1
6	16	Bizjak	Jožaf (nova po potresu)	0	0
7	20	Mauri	Endørle	0	0
8	24	Bizjak	Cvek (zgorela, 1958)	/	/
9	26	Kusterle	Tamaž	1	1
10	3	Kusterle	(W)Ondrat	3	2
11	4	Koder	Tona	1	1
12	/	mlekarna		/	/
13	5	Kemperle	Koudør	0	0
14	6	Bizjak	Cindørst	1	0
15	7	Čufer	Andrejc, Skutønk	2	1
16	8	Kovač	Matija	3	2
17	9	Drole	Lourne	1	1
18	33	Zgaga	Martin	2	0
19	17	Kemperle	Cilka	0	0
20	22	Mlakar	Kawačin	3	1
21	13	Bizjak	Louranc (nova po potresu)	1	1
22	31	Drole	Tonkar	3	1
23	35	Valentinčič	Bugør	4	3
24	34	Kemperle	Jakc	3	2
25	12	Kovač	Malinkar (podrli, 1956)	/	/
26	29	Prezelj	Zakoukar	4	3
27	10	Zgaga	Kacømpohar	2	0
28	11	Zgaga	Poudnar	0	0
				41	22

Dopolnila k tabeli:

1. Pred letom 1939 so obstajale še naslednje hiše:

14 Kogejc, Pauln

15 Padlazønk

18 Gašparčk

23 Močnik, ta stara Werbouka

27 Petørc

28 Lenart, Zajdønk

30 Luka, Lukc

32 Pirc

36 Hejblar

37 (U)Okauc

38 Klauž (hiša še stoji, vendar ni več oštevilčena)

39 Grohar

Bačarji pomnijo, da je bilo nekaj hiš brez številk (npr. Minčna in na Pajštue).

7 Podatki o številu članov po hišah oziroma gospodinjstvih za prejšnja obdobja ne obstajajo.

2. Domača hišna imena so nastala predvsem iz osebnih moških imen: Jakob, Tomaž, Jurij, Jožef, Andrej, Konrad, Tone, Matija, Lovre, Martin in enega ženskega: Cilka. V več primerih so iz imen izpeljane pomanjševalnice: Andrejc, Tonkar, Jakc, Werbc, Endørle in Jurlan (zadnji dve imata nemško končnico). Imena Skutənk, Kawačin in Bisagar izvirajo iz dejavnosti enega od prednikov. Bisagar je prodajalec, ki je po hišah prodajal različne predmete, spravljene v čez rame optani popotni torbi - bisagi. Zakouk opisuje kraj, kjer stoji domačija: za-kouk, za-kuk. Nazadnje ostanejo še domačije, katerih imena izvirajo iz nemških izrazov: Werb (dedič), Bugər (griček), Kacəmpoh (Mačji potok), Poudən (dno, tla).⁸

Uprava, cerkev in šolstvo

Bača je bila del rutarske riharije vse do leta 1850, ko so Nemškorutarji⁹ prišli pod upravo občine na Grahovem. Tako je ostalo tudi pod italijansko oblastjo in še nekaj časa po drugi svetovni vojni, 1952. leta pa je na Grahovem ob Bači ostal le matični urad za zgornji del Baške grape, vse druge upravne in sodne funkcije so prenesli na sedež občine v Tolmin.

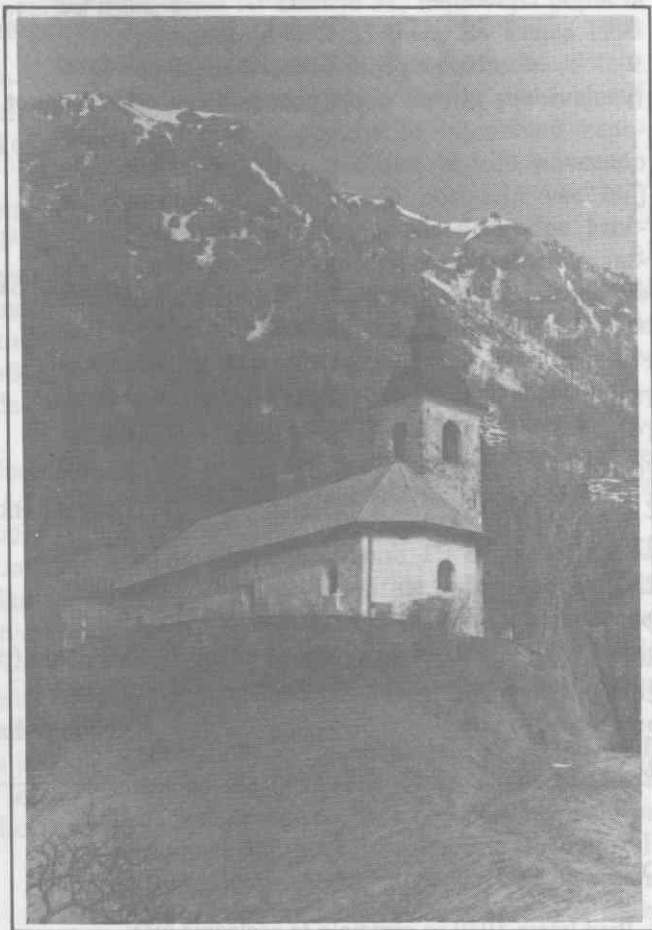
Bača je tudi cerkveno najprej spadala pod rutarsko faro, ki je obsegala območje cele riharije, dokler ni Podbrdo leta 1848 dobilo svoje fare. Bačarska cerkev je posvečena sv. Lenartu (Leonardu), frankovskemu svetniku, zaščitniku jetnikov in živine. Prva omemba sega v leto 1588,¹⁰

8 Bačarska govorica spada v rovtarsko narečno bazo, v poseben podbrški govor. Ta se je razvil na osnovi govorice tirolskih kolonistov, ki so se kasneje ob stiku z okoliškimi Slovenci postopoma poslovenili. Spomin na njihov izvor najdemo v nekaterih priimkih, hišnih in ledinskih imenih ter v raznih narečnih izrazih. Za podbrški govor so značilne tudi glasoslovne posebnosti (npr. slekanje) in poenostavljeno oblikoslovje (npr. odsotnost dvojinskih oblik in skoraj popolna izguba srednjega spola).

9 Izraz Nemškorutarji povzemam po Simonu Rutarju, saj drug ustrezen kratek izraz ne obstaja. Izraz opredeljuje prebivalce cele riharije Nemški Rut, ne prebivalce vasi. Vas so do konca 16. stoletja navajali kot Koritnico. Enako ime nosi potok, ki izvira blizu vasi, in še druga vas ob izlivu Koritnice v Bačo. Da bi lažje razločevali med njima, so kasneje za zgornjo Koritnico začeli uporabljati ime Nemški Rut, ki je zdaj okrajšano na Rut.

10 Zasedimo jo v deželni arhiv v Gradcu, Fond Repräsentance in komore, Herrschaft Tulmein, 118/2, št. 34. Podatek je posredoval S. Torkar.

domačini pa trdijo, da je najmanj pol stoletja starejša. Tudi umetnostni zgodovinar dr. Emilijan Cevc ocenjuje, da so cerkev zgradili v zgodnjem 16. stoletju in da so cerkveno ladjo kasneje podaljšali in povišali.¹¹ Bačarska cerkev nikoli ni imela svojega župnika. Sprva je prihajal maševat kaplan iz Ruta, ki je na konju prijezdil čez hribe, potem pa podbrški župnik. V 20. stoletju so redna bogoslužja na Bači enkrat na teden in ob večjih praznikih.

Cerkev sv. Lenarta

Najzgodnejša omemba šol na območju zgoranje Baške grape sega v leto 1865.¹² Bači naj-

11 Povzemam po ugotovitvah, ki jih je dr. Cevc povedal junija 1992 na ekskurziji po vaseh zgornje Baške grape.

12 Simon RUTAR, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, (ponatis Nova Gorica 1972), 210-11 in 252. Tedaj je bilo na Tolminskem 29 šol, od tega kar 4 na območju nekdanje rutarske riharije.

bližja šola je bila v Podbrdu, in sicer enoletna. Bačarji so bili na podbrško šolo vezani v vseh obdobjih, le od leta 1937 do 1942 so imeli vaško štirirazrednico (pri Tamažu, kasneje v mlekarni). Italijanska oblast je šolo ustanovila predvsem zaradi lastnih interesov, zato je nastavila italijansko učiteljico. Po drugi vojni so bačarski otroci obiskovali osnovno šolo Simona Kosa v Podbrdu. Zadnji šolar, ki je vsak dan prepešalil dolga 2 kilometra v vsako smer, je bil rojen 1970. leta.

Komunikacije

Navezanost Bačarjev na Podbrdo je v zadnjih sto letih postajala vse bolj mnogostranska: poštni urad, ki je v Podbrdu nastal 1890, je tudi Bačarjem omogočil pošto komunikacijo s svetom. Potovanja v bližnje in daljne kraje je leta 1906 olajšala železnica Gorica - Jesenice, ki je precej pospešila razvoj Podbrda. Cesto po Baški grapi so zgradili do Podbrda leta 1892, kmalu zatem tudi do Petrovega Brda in naprej na Gorenjsko. Že v srednjem veku je bila to pomembna povezava med Furlanijo in Kranjsko. Za Bačo samo pa je bila še pomembnejša tovarna pot čez Vrh Bače na bohinjsko stran.¹³ To povezavo jug-sever je na Bači sekala druga steza, ki je na vzhodu vodila proti Petrovem Brdu in na zahodu na Kal, v Stržišče in Rut. Zadnja desetletja te poti večinoma uporabljajo le planinci in lovci. Leta 1928 so italijanski vojaki po zahodni strani na Bačo zgradili ozko cesto, ki so jo 1971. leta Bačarji razširili, tako da je postala prevozna za avtomobile. Pred desetimi leti pa je Soško gozdno gospodarstvo zgradilo še eno cesto, ki doseže kmetije na vzhodni strani in se konča 200 metrov pod Vrhom Bače.

Telefonske linije na Bačo nikoli niso napeljali, zato pa imajo zadnje leto pri dveh hišah mobitel, ki je vezan na telefonska priključka pri sorodnikih v Podbrdu. Že prej sta bili v vasi dve radioamaterski postaji, ki jima pravijo tudi "uaprauleuc". V Baški grapi, Davči in na Cer-

kljanskem so zaselki in oddaljene vasi pogosto opremljene s temi postajami, ki omogočajo zvezo z bližnjo okolico, močnejše pa tudi z bolj oddaljenimi kraji.

Bačarji v našem stoletju hodijo v Podbrdo tudi po nakupih in k zdravniku. Podbrdo je po letu 1900 zaradi gradnje železnice doživelo pravi trgovski in gostinski razcvet. 1905. leta se je lahko postavilo z najmanj sedmimi trgovinami s hrano ali mešanim blagom, pekarno, vsaj osmimi gostilnami in različnimi obrtniki. V tistem času je za porode že skrbela "babica". Osnovno zdravstveno oskrbo so Podbrčani in okoličani dobili v letih 1959/60.

Po drugi svetovni vojni so bili Podbrčani in okoličani (razen pri urejanju upravnih zadev) bolj navezani na gorenjsko kot na primorsko stran.¹⁴ V Bohinjsko Bistrico, na Bled in zlasti na Jesenice so hodili po večjih nakupih, k zdravnikom specialistom in seveda v službo. Leta 1955 je začela obratovati Tovarna volnenih izdelkov Bača, ki je v naslednjih desetletjih precej vplivala na razvoj Podbrda in okolice, seveda pa je najbolj temeljito spremenila poklicno strukturo.

Poklicna struktura

Bačarji so se do druge svetovne vojne skoraj brez izjeme preživljali s kmetijstvom. V času avstrijske vladavine in v manjši meri tudi še pod Italijo so posamezniki z revnejših domačij odhajali na sezonsko delo: moški na "holcarijo" (sekat les) na Koroško in v Romunijo, ženske pa žet na Koroško. Dekleta so pogosto hodila služiti v Trst. V prvi polovici stoletja so imeli v vasi tudi šiviljo, čevljarja in gostilničarja.

Spreminjanje poklicne strukture vasi po drugi svetovni vojni je najboljše razvidno iz popisov prebivalstva.¹⁵ Leta 1953 je bilo od 132 prebivalcev Bače 31 aktivnih kmetov, 13 ljudi je delalo v industriji, eden se je preživljal z zidarstvom, 3 so delali pri železnici in 4 v upravi. Leta 1971 se je od 90 Bačarjev 14 ljudi aktivno ukvarjalo s kmetijstvom, 23 ljudi je bilo zapo-

13 V tolminskem urbarju iz leta 1598 zasledimo navedbo, da morajo Bačarji Marko Cintrost, Jurij Koder, Jakob Kusterl (iz Kacempoha) in Lamprecht Celer čistiti in vzdrževati cesto do kranjske meje. Glej op. 4. Pomen te poti je razviden tudi iz franciscejskega katastra 1825, kjer je na katastrskem zemljevidu Bače pot čez Vrh Bače posebej vrisana. Naknadno je bila tudi pripisano "Strada che metta a Bochin" (cesta, ki vodi v Bohinj). V resnici je bila to le tovarna pot.

14 Ne smemo pozabiti, da so bili v času italijanske okupacije stiki z Gorenjsko dokaj omejeni. Morda so postali prav zaradi tega po drugi vojni bolj intenzivni.

15 Podatki so povzeti po:

- Popis stanovnika 1953, Beograd, 1958,
- Popis prebivalcev in stanovanj 1971, Beograd, 1974,
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v SR Sloveniji v letu 1991.

slenih v industriji in 2 v kulturi oziroma socialni dejavnosti. Podatki za leto 1991 kažejo, da je od 27 prebivalcev 10 aktivnih kmetov,¹⁶ 4 moški so zaposleni v industriji, od tega 3 v sosednjih občinah (2 v Železarni na Jesenicah, 1 v Novi Gorici), eden pa v občini stalnega prebivališča (v Tolminu).¹⁷ Seveda vsi zaposleni delajo tudi doma na kmetijah, zato lahko še vedno trdimo, da je Bača pretežno kmečko naselje, pa tudi sestavine načina življenja se niso bistveno spremenile.

Kmečko gospodarstvo

Prvi naseljenci so si površine za naselitev izkrčili sredi mogočnih gozdov in gozdno mejo v naslednjih stoletjih potisnili proti vrhu Koble in Slatnika. Šele v drugi polovici našega stoletja se je zaradi opuščanja tradicionalne obdelave zemljišč začela spet spuščati. Precej obsežne površine so domačini v zadnjih desetletjih načrtno pogozdili. "Učasi sa pamlad grme sekal, zdej ih pa sadija." Kako močno se je v našem stoletju spremenilo razmerje med kmetijskimi površinami in gozdom, nam pove naslednji podatek: na ozemlju katastrske občine Podbrdo¹⁸ je bilo leta 1900 67% kmetijskih zemljišč (od tega skoraj polovica pašnikov) in 30% gozda. Leta 1968 je bilo vseh kmetijskih zemljišč le 9% (od tega manj kot tretjina pašnikov), gozda pa kar 87%. 3-4% je bilo neplodnega sveta.¹⁹ Po letu 1968 se je razmerje še naprej spreminjalo v škodo kmetijskih površin.²⁰

Glavne kulture na Bači so bile krompir, žita, zelje, repa, korenje, fižol, zelenjava in krmne rastline. Lan so opustili že sredi prejšnjega stoletja, žita pa v šestdesetih letih našega stoletja. Njive na kolikor toliko ravnem svetu so predvsem večji kmetje obdelovali s pomočjo konj in volov,²¹ manjše njive in laze po strminah pa so obdelali ročno. Zemljo s konca njive so morali "oubhrhtat" - v koših znositi na vrh njive. Pozornemu očesu pa "wabrunke" (obronki) še danes povedo, da je bil tam nekoč spodnji rob njive. Vrtove imajo na Bači le pri redkih hišah. Vrtno zelenjavo večinoma gojijo na delu najbližje njive.

Na Bači je prevladovala hlevska živinoreja. Konec prejšnjega stoletja je bilo v vasi 150 glav živine, od tega so redili 3 konje in 4 vole, ter precej drobnice, prašičev in kokoši. Drobnica, posebno koze, je bila v nekaterih obdobjih zelo pomembna, ne samo za domače potrebe, ampak tudi za prodajo. Po letu 1900 so Bačarji več zaslužili s prodajo koz kot s prodajo goveje živine. Še med vojnama so pri Tonu, največjem kmetu, redili 18 glav živine in prav toliko jih je pred desetimi leti premogla cela vas. Lani je bilo število živali v vasi zelo skromno: 4 krave, osel, 3 koze in 46 kokoši.

Spravilo sena je zahtevalo veliko naporov. Trava se ni posušila v enem dnevu, zato so napol suho seno spravljali v "kupe" (kopice), naslednji dan pa ponovno raztrosili. Seno so dodobra posušili v "štogih", kakor po domače pravijo kozolcem. Bačarji so kosili tudi po visokih pobočjih Koble in Slatnika. Ponekod je bila taka strmina, da so si morali nadeti "krapše" (dereze). Na Koucah pod Slatnikom so imeli 11 senikov in v njih so kosci ostajali tudi po teden ali več, dokler niso spravili vsega sena. Hrano so jim vsak dan prinašali od doma. Planinska košnja je zamrla v petdesetih letih.

Bačarji za transport sena uporabljajo "berkle", pripravo, narejeno iz dveh lesenih rogovil, ki ju povezuje vrv. Seno, zvezano v "berkle", imenujejo "brema". Te so navkreber nosili na plečih,

znašalo 307 hektarjev, od tega 22,5 ha njiv, 0,5 ha sadovnjakov, 86,5 ha travnikov, 55 ha pašnikov, 10 ha neplodne zemlje in največ, 132,5 ha gozdov. Za lažjo primerjavo: 53,5% kmetijskih zemljišč (od tega tretjina pašnikov) in 43% gozda.

21 Lastništvo vprežne in plemenske živine je bilo poleg lastništva zemlje pomemben kriterij delitve na bogate in revne. Majhni kmetje so najem vprežne ali plemenske živine odplačali z delom. Zelo povedna je izjava: "Bik jim je use paseku (pokosil)."

16 Glede na njihovo starost (60 ali več let) je treba ta podatek vzeti s pridržkom.

17 Zanimivo je, da je bilo še pred desetimi leti dve tretjini ljudi zaposlenih v Podbrdu (5 v TVI Bača, 1 na Železniškem gospodarstvu, 3 v Železarni na Jesenicah) in da je bila skoraj polovica zaposlenih žensk.

18 Katastrska občina Podbrdo obsega vasi Podbrdo, Trtnik, Kuk, Bača pri Podbrdu, Petrovo Brdo in Porezen s pripadajočimi zemljišči. Podatki za območje v grobem odražajo stanje na Bači pri Podbrdu.

19 Podatki so povzeti po tabeli "Spremembe strukture zemljiških kategorij v % v izbranih katastrskih občinah med leti 1900 in 1968 po podatkih Soškega gozdnega gospodarstva" v članku Jurija Kunaverja, Nekateri negativni pojavi v novejši preobrazbi pokrajinske podobe Zgornjega in Srednjega Posočja, ki je bil objavljen na straneh 138-147 v publikaciji Geografska problematika Severozahodne Slovenije, Ljubljana 1991.

20 Da ne bo ostalo samo pri relativnih podatkih, še nekaj absolutnih: celotno ozemlje v lasti Bačarjev je po vojni

po bregu navzdol so jih vlekli za seboj, nalagali pa so jih tudi na "žlite" (sani), na vozove in kasneje na viseče vozove "premža". "Berkle" so poznane samo v Baški grapi ter na delu Cerkljanskega in Selške doline.

Na precej širšem območju pa lahko zasledujemo hišna znamenja, ki morajo biti zelo starega izvora. Na Bači so jih pri nekaterih hišah do druge svetovne vojne vrezovali na vsa lesena orodja. Vsaka hiša je imela svoje znamenje, ki se

je prenašalo iz roda v rod, npr. pri Tonu , pri Koudru in pri Cindarstu . Znamenja so verjetno imela zaščitniško in razločevalno funkcijo, vendar se je druga ohranila dlje.²²

Prave planšarije Bačarji niso poznali, imeli pa so skupni pašnik na Durniku,²³ kamor je črednik z dvema pomagačema vsak dan odgnal 120 do 150 glav živine. Druga svetovna vojna je skupno pašo prekinila, po vojni pa so še kakih deset let na Katlokah in pri Karitcah svojo živino pasli Tonovi in Koudrovi.

Kmetijska mehanizacija se na Bači ni posebno uveljavila. Pravzaprav je prav v času, ko so se v Sloveniji možnosti za mehanizacijo najbolj odpirale, na Bači kmetijstvo izgubljalo prvenstveno vlogo in postajalo vzporedna dejavnost. V šestde-

setih letih so Bačarji nabavljali kosilnice, kasneje pa tudi traktorje (zdaj so v vasi trije), ki delo precej olajšajo, vendar ne toliko kot na ravninskih območjih, saj naklon pobočij ponekod doseže precej čez 45 stopinj.

Posebnost zgornje Baške grape so "premži", naprave, ki pri transportu precej olajšajo premagovanje višinskih razlik, z njimi pa si je mogoče pomagati tudi pri oranju. Domačini so idejo povzeli po "teleferikah" (tovornih žičnicah), s katerimi so italijanski vojaki postojanke visoko v gorah povezali z dolino. Sprva so bili "premži" prirejeni na vodni pogon, pri Tonu in Cindarstu pa je živina s pomočjo "gepla" (vitla) pod hišo vlekla tovor po nosilni žici navzgor. Po vojni so jih preuredili na električni pogon.

22 Leta 1974 je o hišnih znamenjih pisal Joža Čop z Broda v Bohinju, čigar rokopis Bohinjska hišna znamenja hrani rokopisni oddelk Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, v letih 1985/86 pa je neznani avtor v šestih številkah Glasila, tolminskega verskega lista, objavil pregled hišnih znamenj v vaseh Čadrg. Etnologi hišnih znamenj podrobneje še niso raziskovali.

23 Po zemljiški odvezi leta 1848 so Bačarji Durnik odkupili od tolminskega grofa. Plačali so tretjino cene, tretjino je prispevala država, za tretjino pa je grof spustil ceno. Listina o nakupu je bila spravljena pri vsakokratnem vaškem starešini, vendar je leta 1972 zgorela v požaru, ki je zajel hišo tedanjega starešine Werbovega Julija.

"Premž": "Granik" električno energijo s pomočjo več prenosov pretvarja v mehansko in tako vleče viseči voz po "vrči" (oporni žici) navkreber. Navzdol ga spustimo tako, da granik izklopimo in sprostimo zavoro. Žičnica je lahko več kilometrov dolga, saj je nosilna žica speljana čez podpornike.

Bača je v bližnji okolici znana tudi po domačem siru in skutu. Konec prejšnjega in še na začetku tega stoletja so sir za vso vas delali pri največjem kmetu, ker pa kmetje niso bili za-

dovoljni z delitvijo, so leta 1910 začeli graditi skupno mlekarno. Ko je bila dve leti kasneje dokončana, so naprosili sirarja Dolinarja z Bohinjskih Raven, da jih je priučil. Do druge svetovne vojne je siraril Andrejcev Tone (zaradi tega so mu potem rekli Skutənk), potem pa so se zvrstili Tameževi Zalka in Cilka, Tonov Franc, Louranceva Ivanka in nazadnje Jakcev Albin, dokler ni 1990 zbolel in še istega leta umrl. Zadnja leta pri štirih hišah iz mleka enega ali dveh dni delajo 0,5 do 1,3-kilogramske sire za lastno potrebo, nekaj pa jih tudi prodajo. Bačarski sir in skuta sta šla vedno zelo dobro v promet, največkrat sta bila že vnaprej rezervirana. Pred drugo vojno in še nekaj let po njej so v mlekarni delali tudi maslo.

Dokler je mlekarna še obratovala, je bila poleg cerkve edini skupni objekt v vasi. Tu je bila glavna točka vsakodnevnih srečevanj, obenem pa tudi vaško informacijsko središče, saj so Bačarji tu lahko prebrali uradne objave in izmenjali novice.

Sadovnjakov na Bači skoraj ne poznajo: sadna drevesa so namreč raztresena okoli hiš in po travnikih. Prevladujejo jablane in hruške, manj je sliv in češenj. Med hišami raste veliko starih orehov. Sadje je namenjeno samo domači porabi, precej ga "sprešajo" v mošt in skuhamo v "šnops". Zadnjega so v prejšnjih obdobjih tudi prodajali, pred prvo svetovno vojno največ vaškemu gostilničarju. Pod italijansko oblastjo je bila pridelava žganja strogo prepovedana, vendar so ga nekateri kuhali na skrivaj.

Gozd je Bačarjem dajal drva, gradbeni material in steljo za nastiljanje živini. Grmovje na obrobju je do druge svetovne vojne popasla drobnica, precej pa so ga domačini oklestili in veje zvezali v "frodalne" (butare, svežnje). Pozimi so s posušenimi vejami krmili koze. Pod Avstrijo in Italijo je bil gozd za kmete, ki so ga premogli, tudi močan vir zaslužka, saj je imel les občasno visoko ceno, posebno po tistem, ko je bila zgrajena železnica.

Obrtništva je bilo na Bači le malo, zato pa je bila dobro razvita domača dejavnost. Seveda so bili nekateri bolj spretni za ene, drugi pa za druge stvari in so si med seboj pomagali. Večino obleke, obutve in orodja so pri vsaki hiši naredili sami čez zimo. Do leta 1870 so vse potrebno blago za obleko in posteljnino stkali doma (sami so pridelovali lan). Obdelava volne se je obdržala precej dlje. Šele po drugi vojni je začela upadati, kar je bilo tesno povezano z opuščanjem ovč-

reje, seveda pa so ženske še kasneje pletle in kvačkale iz kupljene volne. Ženske so v prejšnjih stoletjih tudi sešile vse same, moški pa so izdelali potrebno obutev, najpogosteje lesene cikle. V našem stoletju je čevlje za boljše prilike (do 1935.) izdeloval čevljar Martinov Jaka, "ta zahmašno" (boljšo; tisto, ki jo oblečejo, ko gredo k maši) obleko pa so med vojnama in še nekaj let po drugi vojni Bačarji naročali pri Martinovi Rozini in Werbovi Francki. Pri marsikateri hiši so do šestdesetega leta doma kuhali milo iz loja, v vojnem času pa je bila to edina možnost, da so prišli do mila.

Leseno posodo so še na začetku stoletja izdelovali doma, medtem ko lončarstva na Bači niso poznali. Večino lesenega orodja in (do prve vojne) tudi kak kos pohištva so moški naredili čez zimo na "bərštutih" (mizarskih mizah). Po vojni je zdaj že pokojni Jolkap, ki je bil izučen mizar, marsikatero stvar izdelal in popravil tudi za druge vaščane. Raznih popravil hiš in novogradenj so se Bačarji največkrat lotili sami, ob pomoči sosedov. Le bogatejši kmetje so lahko najeli "cimpərmana" (mojstra). Po drugi vojni so imeli dve desetletji v vasi tudi izučenega zidarja. Žganje apna je bilo v navadi do leta 1955. Po drugi vojni so si pri nekaterih hišah naredili tako veliko zalogo, da je še do danes niso porabili.

Stavbarstvo

Bača je razloženo naselje dokaj majhnih hiš, ki jih etnologi uvrščajo v posebno različico cerkljansko-škofjeloškega tipa. Prevladujejo domačije v obliki enotnega stegnjenega doma, pri enajstih pa je gospodarski del ločen od stanovanjskega. Pri zadnjih je pročelje obrnjeno v dolino, vhod pa je s strani. Po potresu 1976. leta sta nastali dve novi montažni zgradbi, ki odstopata od podobe ostalih hiš.²⁴

Do prve svetovne vojne so bile hiše pretežno lesene s slamnato kritino. Zidani so bili le temelji, vogali in morda nekaj nosilnih sten. Dva zaporedna požara sta po prvi vojni skoraj popolnoma uničila deset hiš in ko so pogorelci s pomočjo vseh vaščanov zgradili nove hiše iz kamna, je to povzročilo val popraviljanja in dviganja hiš v nadstropje. Pri šestih hišah so nove

24 Na Ejbratu sta v gozdu skrita dva novejša vikenda, kamor ob koncu tedna prihajajo družine ljudi, ki so bili tu rojeni.

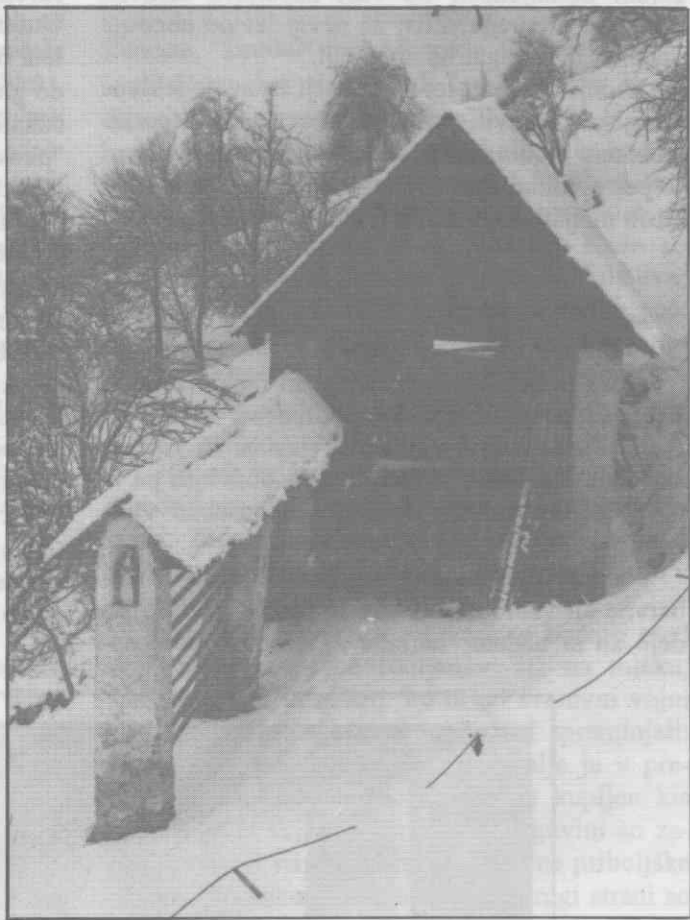
sobe naredili tako, da so streho odprli v frčo. Večino hiš so pokrili z opeko. Vmesne stene so naredili tako, da so na nosilne tramove nabili "rembølne" (tanke deščice) in vmesni prostor zapolnili s slamo in ometom. To so t.i. paradane. Podobno so naredili tudi stroppe. Prav to je na prelomu stoletja omogočilo nenavaden način gradnje pri Bisagarju, kjer so temelje za novo hišo postavili okoli stare hiše. Ko je bila nova hiša že pod streho, so staro podrli.

Tipična bačarska hiša ima v pritličju štiri bivalne prostore: iz veže vodijo ena vrata naravnost v kuhinjo (od tu je prehod v gospodarski del oziroma izhod), druga pa v hišo in od tu naprej v kamro. Okna hiše in kamre vedno gledajo proti dolini. Notranja oprema hiš je večinoma tradicionalna z nekaj modernimi dodatki. Praviloma so ohranili krušne peči, vzdane "marajne" in "bohkoue kote". Po vojni so "kauči" ali "divani" zasedli prostor, kjer so prej stali "børštoti". V petdesetih letih je obvezna oprema postal radio in naslednje desetletje televizija. Redkeje so kupovali knjižne omare in v drugih sobah novo pohištvo.

Niti ena črna kuhinja z odprtim ognjiščem se ni ohranila, pa tudi vzdane štedilnike imajo le še pri četrtini hiš. Tekočo vodo so v kuhinje (in v hleve) speljali že med vojnama. Ta je stalno tekla ali pa so cev enostavno zamašili, ker pip še niso imeli. Električno napeljavno so v vasi dobili leta 1946. Po potresu 1976. je ob splošnih popravilih večina Bačarjev zamenjala okna z večjimi. V dobri polovici hiš so v delu veže ali prizidku uredili kopalnice in obenem posodobili kuhinje.

Osrednja gospodarska poslopja so v glavnem napol zidana in napol lesena. Sestavljena so iz "štale", ki je praviloma zidana, in "škedna" nad njo, ki ima zidane samo vogale in morda kakšno steno. V skednju spravljajo seno, razno orodje in v novejšem času stroje. Večinoma so si gospodarji po vojni v njih uredili tudi domače delavnice z "børštoti". Le pri dveh domačijah imajo samostojno stoječo klet, drugje pa pridelke spravljajo v "hrom", "ceudər", "keudər" pod bivalnim delom hiše; žito, čebulo in mesne izdelke pa v prostor v nadstropju, ki mu pravijo klet. Dimnik je tu razširjen v "raufkamro" - prostor, v katerem sušijo meso.

K vsaki domačiji so spadali tudi dva ali trije "štogi" (kozolci). Razen dveh zidanih "toplarjou" so bili vsi enojni in leseni. Po šestdesetem letu jih je večina propadla.²⁵

Tonov "toplihar" (toplar) je leta 1928 cel pogorel, le steber z Marijinim kipom je ostal nedotaknjen (1984).

Bačarji so seno sušili tudi v "kozlih", na lesene kole napetih žicah brez strehe, ki pa jih je zob časa razjedel še hitreje. V oddaljenih senožetih so seno spravljali v lesene "svisle" (senike). Na prelomu stoletja je bilo vseh okoli 60, po vojni pa so začeli propadati.

Na Bači še vedno stojijo 4 "karite" (korita). Preden so vodo napeljali v hiše, so se pri koritih oskrbovali z vodo za kuhanje in umivanje, tu so

²⁵ V zadnjem času so Cindərstovi, ki sicer ne živijo na Bači, temveč v Podbrdu, in poleg svoje obdelujejo še nekaj najete zemlje, postavili pod vasjo nov dvojni kozolec in uredili tudi dostop za traktor.

prali in napajali živino. Z vodo je povezana še ena posebnost Bače. Pri Kacempoharju so leta 1956 za domače potrebe zgradili "centralo" (majhno elektrarno) za enosmerni tok, saj bi bila zaradi oddaljenosti od vasi napeljava državne elektrike predraga. Zdaj že nekaj let ne obratuje več, ker ni nikogar na domačiji.

Zadnjih dvajset let so Bačarji za svoje jeklene konjičke postavili približno deset lesenih garaž. Nekatere med njimi so prazne, saj je tačas v vasi le pet avtomobilov (od tega en džip), ki so last štirih mlajših zaposlenih moških.

Noša

Noša Bačarjev se v ničemer ni razlikovala od okoliške noše. V obdobju italijanske oblasti so Bačarji v nekaterih elementih posnemali gorenjsko narodno nošo, v vseh drugih obdobjih pa ta na oblačilno kulturo območja ni posebno vplivala.

Na začetku stoletja so ženske nosile enobarvne ali vzorčaste obleke in "čikle" (krila). Za delo so si nadele "bertahe", "fertahe" (predpas-

nike), na glavo pa "fcou" (ruto). Lase so si spe-njale na glavi ali pa so jih spletle v kito. Moški so nosili hlače do kolen, srajce in "lajbəlče" (brezrokavnike). Lase so česali nazaj, brade so skrbno brili, brke pa so si večinoma puščali. Otroci obeh spolov so bili do četrtega ali petega leta oblečeni v "čikəlce" - oblekice, ki so segale do gležnjev ali vsaj pod kolena. Fantki so komaj čakali, da so dobili prve hlače. Otroci so obleko "pawerbal" od starejših bratov in sester.

Poleti so vsi hodili bosi, pozimi pa v coklah. Moški so za težja dela posebno pozimi obuli "padkoucarje" (močne podkovane čevlje). Pozimi so vanje obuli "žoke" (volnene nogavice), poleti so stopala ovili v "šufec" (platnene krpe).

Ob posebnih prilikah so ženske nosile lepše obleke ali krila in bluže. Okoli vratu so si privezovalle svilene rute z dolgimi resami. Okrasi so se tudi z raznim nakitom, ki so ga kupovale na domačih sejmi ali v Gorici. Moški so se oblekli v srajce in brezrokavnike ali "rekəlce" (suknjiče), hlače so si zataknil v visoke škornje. Obvezen dodatek je bila ura na verižici in pogosto tudi klobuk.

Svečana noša z začetka stoletja: Frančiška in Janez Koder sta se poročila leta 1912. Svatje so z izjemo "ta drugega ženina" (priče) - Franceta Bevka iz Zakojce vsi Bačarji. Takratni moški so si večinoma puščali brke po vzoru cesarja. Fotografije z začetka stoletja skoraj brez izjeme prikazujejo svečane priložnosti, največkrat poroke.

Že med vojnama so marsikakšen del garderobe kupili v trgovini, po drugi vojni pa je konfekcija postajala vse pogostejša. Zadnja desetletja ženske ob delavnikih nosijo preprosta krila in obleke, čez si nadenejo lahke halje brez rokavov. Hlače nosijo izredno redko, marsikatera jih ni oblekla niti enkrat v življenju. Lase so si začele krajšati že pred drugo vojno. Novosti v obleki, nakitu in frizurah je v zadnjih desetletjih bolj malo, saj se starejši raje držijo ustaljenega. Moški se najbolje počutijo v žametnih hlačah in karirastih bombažnih srajcah, pozimi čeznje oblečejo volnene brezrokavnike ali puloverje. Brki že vsaj pol stoletja niso več moderni, lase pa si starejši še vedno češejo nazaj. Za dela na polju so nepogrešljiva obutev gumijasti škornji, za težja dela gojzarji.

Na "ta zahmašno" obleko in obutev so Bačarji vedno zelo pazili. Ko so šli peš v Podbrdo k maši ali na vlak, so se tik pred Podbrdom preobuli v boljše čevlje, da bi jih dlje ohranili lepe. Ženske so to navado ohranile do danes.

Prehrana

Vsakdanja prehrana je bila do prve svetovne vojne zelo preprosta in enolična. Uživanje hrane je bilo v glavnem razdeljeno na tri obroke: "froštk", "južna" in večerja. Poleti ob težkih delih so dopoldne dodali še "fərjajžən" in popoldan "kopšk".

Zjutraj so ponavadi jedli "nadroblan beu kafe" (kruh v beli kavi), "preimoš" ali polento z mlekom ali kislim mlekom. Opoldne so bili na mizi najpogostejše "ceu kramper" (krompir v oblicah), "kramperjou moš" (zmečkan krompir), "fižolou moš" (fižol in krompir), "japkou moš" (jabolka in krompir), kislo zelje, kislja repa, "kuhani štrukli" (testo kot za kruh, vendar kuhano), preliti z "zaska" (zaseko), razni močniki in žganci iz različnih vrst moke. Za prvo "rihto" je bila "župa", "koscoua župa" ali "ješpran". Solate, razen krompirjeve in fižolove, niso jedli pogosto. Zvečer so bile na jedilniku iste jedi, le obroki so bili manjši.

"Fərjajžən" in "kopšk" sta morala biti krepka, da sta dala nove moči za delo. Kadar so kmetje zaradi dela več dni ostajali zdoma, so si kuhali prežganko (močno juho s koščki kruha, praženimi na zaseki, in zakuhanimi jajci). Najbolj značilna "holcarska" hrana pa je bila "frika" (sir na zabeli) in polenta.

Z jajci so varčevali, saj so jih rajši prodali, da so lahko kupili sol in sladkor. Kruh so pekli vsakih sedem do deset dni. Pogosto so zraven pekli tudi "budlo" iz ajdove moke in svinjske zabele. Ob velikih praznikih so pekli "gubanco" (potico) s sladkim ali slanim orehovim nadevom, flancate, "štrudəl" ipd. Marsikje še danes pečejo kruh doma, ker se jim zdi boljši in ker je do trgovine v Podbrdu precej daleč.

Pomemben dogodek so bile koline. Iz krvi in ajdove ali druge moke so naredili "mulce" (kravvice), meso in "špeh" (slanino) pa so zmleli za klobase, salame in "žiloce" (želodce). Kožo so porabili za kožnate klobase. Želodca sta bila dva, enega so načeli za božič, drugega za veliko noč. Nekaj "špeha" so zmleli za "zaska" (zaseko), nekaj so ga stopili za mast in "wacverke" (ocvirke), nekaj pa so ga, tako kot kosti z ostanki mesa, obesili v "raufkamra" (prostor za dimljenje mesa). Navada je bila, da so ob kolinah sosedom in sorodnikom dali nekaj krvavic in kakšen kos mesa. Zadnja desetletja v vasi redijo vse manj prašičev; meso za klobase in salame raje kupijo v mesnici.

Prve večje novosti v prehrani so Bačarji med vojnama prevzeli od Italijanov: riž na mleku, "paštašuto" in mineštro. Po drugi svetovni vojni pa se je način prehranjevanja začel spreminjati: vse bolj se je uveljavljalo meso, olje je v precejšnji meri nadomestilo zaseko in kupljen kis domačega iz skisanega mošta. V trgovini so začeli kupovati vse vrste moke, različne priboljške in redkeje konzervirano hrano, po drugi strani so doma začeli gojiti nekaj več zelenjave. Kljub temu na jedilnik ne uvrščajo veliko modernih jedi, kar je verjetno precej povezano s tem, da ni mladih, posebno ne deklet, ki bi uvajala novosti.

Žejo so najpogostejše gasili z vodo, hruškovo vodo, poleti v hudi vročini s "prakuhancam" (kavnim nadomestkom) ali "beso" (pijačo iz bezgovih cvetov, sladkorja in kisa ali limon), pozimi pa s "tərjakom" (gost sirup iz bezgovih jagod, zamešan v vrelo vodo) ali različnimi čaji. Moški so imeli radi "mošt", pri težkih delih "štapərle šnopca" (šilce žganja), za praznike so si privoščili tudi (kupljeno) vino. "Kafe" (kava) je bil do srede stoletja priboljšek starejših žensk iz premožnejših hiš, v zadnjih desetletjih je nepogrešljiv po kosilu in pri pogostitvi obiskov. Tobak so dolgo gojili le doma, ker je bil predrag, da bi ga kupovali. Po vojni se je tudi to spremenilo, vendar kajenje na Bači ni posebno razširjeno.

Življenjska zgodba nenavadnega Bačarja:

Sredi prejšnjega stoletja se je na Bači rodil človek, ki je v zgodovini odigral dokaj pomembno vlogo, čeprav je ostala skrita. To je bil Peter Kusterle (Lournou), ki je bil kot mladenič sprejet v cesarsko gardo in je kasneje postal cesarjev telesni stražar. Zaradi izjemne telesne podobnosti je bil občasno cesarjev dvojnik in je imel v nevarnih okoliščinah namesto njega govore. Kasneje je bil vodja cesarjevih osebnih strežajev in preskuševalec hrane. Na začetku prve svetovne vojne ga je cesar z veliko odpravnino upokojil, vendar je zaradi devalvacije in nesrečnih naložb kmalu ostal brez sredstev za preživljanje. Kljub temu ni hotel za denar novinarjem pripovedovati o cesarjevem osebnem življenju. Stara leta je preživel v Podbrdu, kjer je tudi umrl.

Družbena in duhovna kultura

Čeprav so bile na Bači precejšnje socialne razlike, je bila vaška skupnost zelo močna, saj je bila povezanost dolga stoletja pogoj za preživetje. Bačarji so skupaj opravljali nekatera večja dela, posebno tista, zunaj ožjega območja vasi: poleti košnjo na Koucah, pozimi pa spravilo sena domov in "holcarijo". Tudi paša je bila skupna. Izredno močna je bila medsebojna pomoč ob naravnih nesrečah in požarih ter pri gradnji hiše. Povezovala so jih tudi skupna dela ob zimskih večerih (npr. skupno luščenje fižola, preja volne). Po drugi vojni so se življenjske razmere zaradi zaposlovanja precej izboljšale, s tem pa se je zmanjšala vloga vaške skupnosti. Spremenila so se tudi socialna razmerja v vasi, še posebno ko so hiše največjih kmetov ostale skoraj prazne. V zadnjih desetletjih se skupno delovanje kaže v skrbi za cesto, električno napeljavo in cerkev. Ohranila se je tudi pomoč ob nesrečah.

Bačarje so poleg tega povezovale različne šege, posebno ob porokah (glej fotografijo 9) in smrtih, ter šege letnega cikla, kjer so prevladovali splošni krščanski prazniki (božič, velika noč, vsi sveti). Posebni bačarski prazniki so bili binkoštna nedelja in ponedeljek (7 tednov po veliki noči) in kmalu potem "uablublana ali zapavedana sreda". Bačarji vedo povedati, da je nekoč toča potolkla vse žito na Bači, zato so se zaobljubili, da bodo vsako leto ta dan šli k maši,

da se to ne bi nikoli več zgodilo.²⁶ Seveda Bačarji praznujejo tudi god svojega svetnika sv. Lenarta (6. novembra), zaščitnika jetnikov in živine, in kasneje še "paslejdanca" (poslednjo nedeljo pred adventom). Ta praznik naj bi izviral iz časa turških vpadov, ko so se Bačarji z drobnico vred večkrat zatekli v cerkev. Cerkev je bila s tem oskrunjena, zato so cerkvene oblasti zagrožile, da v njej ne bo več obredov, dokler je ponovno ne posvetijo.²⁷ Do italijanske okupacije so na Bačo hodile tudi procesije iz Bohinja, Davče in Sorice. Zadnja desetletja so poleg cerkvenih praznikov pogrebi edine prilike, ko se zbere vsa vas.

Zunanja obeležja krščanstva na Bači so poleg cerkve "križ" (znamenje) pod vasjo in Marijin kip na hiši in na kozolcu pri Tonu. Pri vseh hišah imajo v "hišah" v kotu "križe" (razpela),²⁸ v prejšnjem stoletju so stali tam pravi tabernakliji, nad mizo je pogosto visela steklena krogla (sveti Duh) in za vrati kropilnik, da so se ljudje ob vstopu v hišo prekrizali. Prekrizali so tudi kruh, preden so ga dali v peč, in še enkrat, preden so ga načeli. Molili so pred jedjo in pred spanjem. Do danes se je ohranil pozdrav "Boh dej dober dan" in zahvala "Bohlonej". Krščanstvo je z letnimi in tedenskimi ciklusi v marsičem urejalo življenje v vasi ter s svojimi nauki tudi odnose v družini in skupnosti. Pred obema vojnama in med njima je bilo nekaj bačarskih deklet, ki so bile zelo verne, vpisanih v Marijino družbo. Vsak dan so hodile k maši. Pogosta so bila tudi romanja na Brezje, Sveto goro ali celo Višarje, da bi se spokorili, se za kaj zahvalili ali za kaj prosili. Po drugi vojni se Bačarji redkeje odločajo za romanja. Na Boga so se vsi skupaj obračali tudi v nesrečah. Pod Avstrijo je šla večkrat procesija v Bohinj prosit

26 Daljša razlaga teh dogodkov pravi, da je sredi prejšnjega stoletja bačarska cerkev izgubila prejšnji pomen, ker je podbrška cerkev postala farna. Bačarji so jo tedaj precej zanemarili in v njej spravljali "frodalne". Potem se je v naslednjih letih zgodilo več nesreč (toča, požari, živali so obolevale in poginjale) in Bačarji so to razumeli kot znamenje, še posebno potem, ko se je kip svetega Lenarta obrnil nazaj proti Bači, ko so ga v košu odnesli proti Podbrdu. Cerkev so nanovo posvetili in poslej vsako leto praznovali dan nove posvetitve.

27 Spomin na Turke se je ohranil tudi v stari legendi, ki pravi, da je bila bačarska cerkev nekoč opasana z zlato verigo, ki pa so jo ukradli Turki na enem od svojih roparskih pohodov.

28 Pri Matiju imajo namesto tega sliko hišnega zavetnika, sv. Mathiasa (Matije).

za dež. Nazadnje so za dež prosili pred dobrimi desetimi leti v Stržiščah. Čeprav niso vsi Bačarji redno hodili v cerkev, pa so se vsi opredeljevali kot kristjani in v glavnem spoštovali krščanske vrednote. Vedno so bili in so še skromni, prijazni in gostoljubni.

Dokaj živa je bila tudi "foušvera" (vraževerje), vendar je začela izginjati že na začetku stoletja. Gradnja železnice je prostor zgornje Baške grape prevetrila tudi v tem pogledu, Bačarji pa so postali še bolj zadržani do vraž in vere v obstoj različnih bitij po drugi vojni, ko so šole, knjige in mediji povečali kritičnost do takih stvari. Bačarji se spominjajo pripovedi o vilah, coprnica, volkodlakih in nočni jagi ter napovedovanja prihodnosti iz različnih znamenj. Marsikateri Bačar (večina je že pokojnih) je doživel "spomin", to je nekakšen znak, da se bo zgodilo nekaj usodnega, na primer smrt bližnje osebe. Znamenja so bila različna: prikazala se je ženska v črnem, ustavila se je ura, umirajočega so videli v sanjah ipd.

Bačarji so verjeli tudi, da morajo biti "flančniki" (razsadniki, njivice, kjer so vzgajali sadike) čim bolj oddaljeni od hiše, da bodo "flance" (sadike) dobro uspevale. Vzhodni del vasi je imel flančnike pri Jolkapu,²⁹ zahodni del pa za Tamrom ali na Prodku. Danes večina Bačarjev to razlaga z bolj realnimi vzroki, na primer s sončno lego ali pa pomanjkanjem prostora na njivah.

Bačarji so bili od narave odvisni dolga stoletja in z njo tudi tesno povezani, zato so jo dobro poznali. Iz smeri vetrov in obnašanja živali so napovedovali vreme. Marsikakšno vnetje in bolezen so znali pozdraviti z različnimi zelišči - do prve svetovne vojne je bila to skoraj edina oblika zdravljenja. Po drugi vojni se je z zaposlovanjem in manjšanjem odvisnosti od narave zmanjšala tudi navezanost nanjo.

Čeprav so bili Bačarji verni in razumni ljudje, so se znali tudi poveseliti. Do leta 1937 so se zbirali v gostilni Pri Jožafu. Za zabavo je največkrat poskrbel vaški veseljak Jolkapov Kremen, ki je igral harmoniko. Ko ni bilo več gostilne, je hodil od hiše do hiše in igral. Ljudje so ga radi poslušali in marsikdaj tudi zapeli z njim, zato so ga povsod lepo sprejeli in pogostili. Krhanje vaške skupnosti po vojni se je kazalo tudi v redkejšem druženju vaščanov. Vse manj je bilo mladih, ki bi skrbeli za petje in ples, pri-

povedništvo pa je zamrlo, ko so začeli večere preživljati ob televiziji. Zadnji ples je bil na Bači pred triindvajsetimi leti ob odprtju ceste, potem je nastalo veliko zatišje. Kaj drugega pa bi pričakovali od vasi, kjer so ljudje v povprečju stari 64 let?

Sklep

V dobrih šeststo letih svojega razvoja se je Bača pri Podbrdu petsto let razvijala in v drugi polovici prejšnjega stoletja dosegla najgostejšo poseljenost, 270 ljudi. Zemlja ni mogla preživljati vseh, zato se je konec 19. stoletja začelo intenzivno izseljevanje v evropske dežele in Ameriko. Izseljevanje se je nadaljevalo tudi pod Italijo, ko so se ekonomskim vzrokom pridružili še politični. Če k temu prištejemo žrtve obeh vojn, vidimo, da se je prebivalstvo Bače v manj kot stoletju prepolovilo na 136 ljudi. Še hujši upad je Bača doživela po drugi vojni, ko si je vse več vaščanov ekonomsko varnost zagotavljalo z zaposlovanjem v industriji in drugih dejavnostih, zaradi česar so se mnogi posamezniki in tudi cele družine odseljevali v večje kraje in mesta. Tako se je število Bačarjev do letos zmanjšalo na 22, kar je komaj dvanajstina nekdanjega maksimuma.

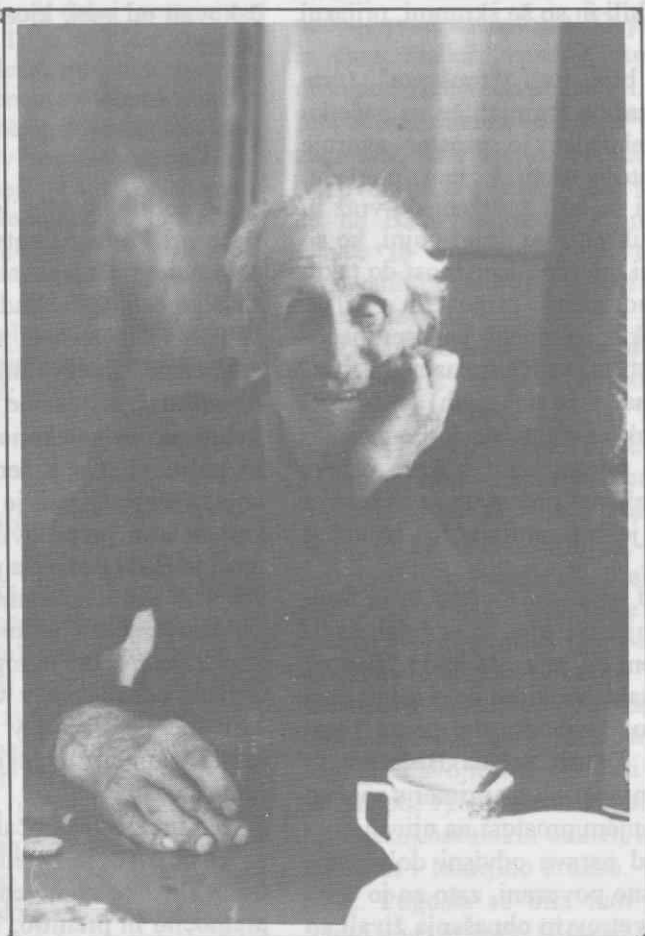
Ko preživetje Bačarjev ni več temeljilo samo na kmetijstvu, je začela Bača izgubljati identiteto trdne kmečke vasi, vendar pa je bilo odseljevanje premočno in prehitro, da bi se lahko vzpostavila nova identiteta (kmečko-delavske vasi). Pašnike in kasneje tudi travnike je vse bolj zaraščal gozd, tako da je danes obdelana le še petnajstina nekdanjih njiv, živine pa je tridesetkrat manj kot na začetku stoletja. Zapuščene stanovanjske hiše in gospodarski objekti propadajo, v nekoliko boljšem stanju so obljudene hiše, saj so jih večinoma popravili po potresu leta 1976, ko sta nastali tudi dve novi montažni zgradbi. S poklicnimi spremembami po drugi svetovni vojni je vaška skupnost izgubila prejšnji pomen. Izumrla je tudi večina šeg, prav tako skoraj vse oblike družabnosti, saj ni mladine, ki bi tradicijo ohranjala in jo bogatila z novostmi.

Kaj lahko Bačarji pričakujejo od prihodnosti? V tem trenutku je vsak optimizem naiven. Vse manj vaščanov je sposobnih za delo, možnosti za podmladek pa so izredno majhne. Kako trpko je na lastni koži doživljati umiranje vasi, nam pove razmišljanje (danes že pokojnega) Kacempohar-

²⁹ Iz katastra je razvidno, da je imela vsaka hiša parcelo v svoji lasti.

jevega Albina: "Sramota se me zdi, ku sa učasih pəršol som, pa začel wen z neč, pa pastaul taka hiša, pa štala - kejšna štala - welbana. Jest sem

pa zdej tko zaneč, da morm use zabarabt. Take cajte sa, kej češ."

Kacempoharjev Albin (1984).

Vrnimo se k naslovu članka Komu zvoni? in zaključimo s citatom Johna Donneja, ki ga je Hemingway uporabil na začetku svojega romana:³⁰ "Noben človek ni Otok, povsem sam zase; vsak človek je kos Celine, del kopne zemlje; če

Morje odplavi grudo prsti, je Evrope manj, prav tako kot da je bil Rtič, prav tako kakor da je bilo Posestvo tvojih prijateljev ali tvoje lastno; ob smrti vsakega človeka je mene manj, zakaj vključen sem v Človeštvo: In zato nikdar ne pošiljaj vpraševati, komu zvon zvoni: zvoni tebi."

30 Ernest Hemingway, Komu zvoni, Ljubljana 1987, 34.